

OZIQ-OVQAT SANOATINI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH MEXANIZMLARINING EVOLYUTSIYASI: RASMIY HUJJATLARNING LATENT SEMANTIK TAHLILI

Xolmurotov Jamshidbek Xayrulla o'g'li

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Ma'mun universiteti Aniq fanlar kafedrası o'qituvchisi

E-mail: jamshidbekxolmurotov.02@gmail.com , xolmurotov.j@mamunedu.uz

Annotatsiya. *Mazkur maqolada O'zbekistonda oziq-ovqat sanoatini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarining shakllanishi va evolyutsiyasi rasmiy normativ-huquqiy hujjatlarning latent semantik tahlili asosida tadqiq etilgan. Tadqiqotda hujjatlarni tematik guruhlash, kalit tushunchalar chastotasini aniqlash, semantik yaqinliklarni baholash va latent mavzularni ajratib olish usullaridan foydalanish taklif etiladi. Tahlil natijalari oziq-ovqat sanoatini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarining dastlabki ma'muriy-nazorat yondashuvidan bosqichma-bosqich iqtisodiy rag'batlantirish, oziq-ovqat xavfsizligi, investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash, raqobatbardoshlik, eksport salohiyatini oshirish, standartlashtirish va raqamlashtirishga yo'naltirilgan kompleks mexanizmga o'tayotganini ko'rsatishga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *Oziq-ovqat sanoati, normativ-huquqiy hujjatlar, latent semantik tahlil, semantik tahlil, oziq-ovqat xavfsizligi, davlat nazorati, iqtisodiy mexanizm, tartibga solish evolyutsiyasi, eksport siyosati.*

Kirish. O'zbekiston Respublikasida oziq-ovqat sanoati va agrar sohani davlat tomonidan tartibga solish tizimi so'nggi o'n yillikda tub sifat o'zgarishlarini boshdan kechirdi. 2016-yilga qadar amal qilgan boshqaruv modeli asosan ma'muriy-taqsimot vositalariga, davlat buyurtmasi va qat'iy rejalashtirish elementlariga tayangan bo'lsa, 2017-yildan boshlangan iqtisodiy islohotlar davrida tartibga solishning bozor tamoyillariga asoslangan yangi arxitekturasi shakllana boshladi. Bu jarayonning huquqiy ifodasi sifatida Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari hamda qonunlar ko'rinishidagi ko'plab normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Asosiy qism.

Biroq yuzlab sahifali hujjatlar majmuasini an'anaviy sifat usulida – har bir hujjatni alohida o'qib sharhlash yo'li bilan o'rganish ikki cheklovga duch keladi: matnlar hajmi tadqiqotchining imkoniyatlaridan oshib ketadi va tanlab yondashuvga olib keladi; hujjatlarning mavzularini aniqlashda subyektiv baho hal qiluvchi rol o'ynaydi. Siyosiy va huquqiy matnlarni miqdoriy tahlil qilish usullari ushbu cheklovlarni qisman bartaraf etadi, biroq ular ham o'z xatolariga ega

va natijalarini mazmuniy tekshirish talab etiladi³³. Mazkur tadqiqotda shunday usullardan biri – latent semantik tahlil (Latent Semantic Analysis, LSA) qo'llanildi³⁴. Usulning mohiyati shundaki, hujjatlar korpusi hujjat-atama matritsasi ko'rinishida raqamli ifodaga keltiriladi, so'ngra ushbu matritsa singulyar qiymat dekompozitsiyasi yordamida quyi o'lchamli «yashirin semantik fazo»ga proyeksiyalanadi.

Tahlilning axborot bazasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (Lex.uz) manbalaridan shakllantirildi. Dastlab 2016–2026-yillarda qabul qilingan, oziq-ovqat sanoati, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, oziq-ovqat xavfsizligi va agrar sohani rivojlantirishga daxldor deb topilgan 85 ta rasmiy hujjat to'plandi. Biroq ushbu boshlang'ich to'plamni tekshirish uning tarkibida tadqiqot predmetiga bevosita tegishli bo'lmagan hujjatlar mavjudligini ko'rsatdi. Ular orasida eng yirigi – «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi PF-6079-son farmon bo'lib, uning hajmi 152 415 so'zni, ya'ni barcha 85 ta hujjat hajmining 26,9 foizini tashkil etadi. Bunday hujjatlar korpusda qoldirilganda chastota va tematik tahlil natijalari tadqiqot predmetiga emas, balki ushbu yirik umumiy hujjatlarning leksikasiga bog'liq bo'lib qoladi. Masalan, to'liq korpusda eng ko'p uchraydigan atamalar qatoriga «axborot» (3 827 marta), «elektron» va «texnologiyalari» kabi atamalar kiradi, «raqamli» atamasining yalpi chastotasi esa 2020-yilda 887 ga yetadi – bu qiymatning deyarli barchasi bitta hujjatga to'g'ri keladi.

Shu sababli korpusni shakllantirishda aniq tanlov mezoni qo'llanildi: korpusga faqat asosiy predmeti qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish va qayta ishlash, oziq-ovqat xavfsizligi, agrar mahsulotlar bozori va eksporti yoki agrosanoat majmuasini boshqarish bo'lgan hujjatlar kiritildi. Umumdavlat strategiyalari (ularda agrar soha ko'plab yo'nalishlardan biri sifatida qayd etiladi) va boshqa sohalarga oid hujjatlar chiqarildi. Natijada 15 ta hujjat chiqarilib (1-jadval), tahlil korpusi 70 ta hujjatdan iborat bo'ldi. Chiqarilgan hujjatlar soni jihatidan korpusning 18 foizini, hajmi jihatidan esa 48,9 foizini tashkil etadi – bu ularning natijalarga qanchalik kuchli ta'sir ko'rsatishi mumkinligini yaqqol ko'rsatadi. Tahlil korpusining yillar va hujjat turlari bo'yicha tarkibi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Tahlil korpusining hujjat turlari va yillar kesimidagi tavsifi³⁵

Yil	Prezident farmoni	Prezident qarori	Vazirlar Mahkamasi qarori	Qonun	Jami	Hajmi, so'z
2016	0	2	1	0	3	2 301
2017	0	4	0	0	4	14 778

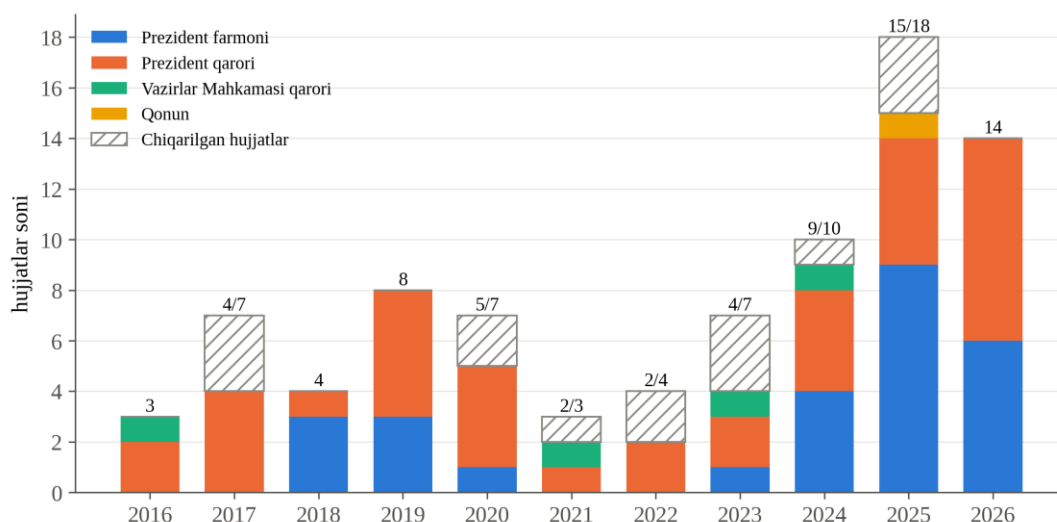
³³Grimmer J., Stewart B.M. Text as Data: The Promise and Pitfalls of Automatic Content Analysis Methods for Political Texts // Political Analysis. – 2013. – Vol. 21, No. 3. – P. 267–297.

³⁴Deerwester S., Dumais S.T., Furnas G.W., Landauer T.K., Harshman R. Indexing by Latent Semantic Analysis // Journal of the American Society for Information Science. – 1990. – Vol. 41, No. 6. – P. 391–407.

³⁵Lex.uz (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi) hujjatlari asosida muallif hisob-kitoblari (R 4.5, 1.2_LSA_v2.R)

Yil	Prezident farmoni	Prezident qarori	Vazirlar Mahkamasi qarori	Qonun	Jami	Hajmi, so'z
2018	3	1	0	0	4	7 742
2019	3	5	0	0	8	71 299
2020	1	4	0	0	5	15 442
2021	0	1	1	0	2	5 647
2022	0	2	0	0	2	6 716
2023	1	2	1	0	4	23 420
2024	4	4	1	0	9	41 850
2025	9	5	0	1	15	53 623
2026	6	8	0	0	14	46 493
Jami	27	38	4	1	70	289 311

Korpusning yillar kesimidagi taqsimoti dastlabki muhim empirik natija hisoblanadi (1-rasm). 2016–2023-yillarda tahlil korpusiga kirgan hujjatlar soni yiliga 2–8 tani tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda 9 ta, 2025-yilda 15 ta, 2026-yilning dastlabki olti oyida 14 ta hujjat qabul qilingan. Boshqacha aytganda, korpusdagi hujjatlarning 54 foizi so'nggi uch yilga to'g'ri keladi. Bu davlat e'tiborining agrar va oziq-ovqat sohasiga keskin kuchayganini ko'rsatadi va jahon oziq-ovqat bozorlaridagi beqarorlik, ichki bozorda narxlarni barqarorlashtirish zarurati hamda eksport salohiyatini oshirish vazifalari bilan izohlanadi. 2024–2026-yillarda Prezident farmonlari ulushining oshishi tartibga solishning alohida tor masalalardan tizimli islohotlar darajasiga ko'tarilganini aks ettiradi.

1-rasm. Agrar soha va oziq-ovqat sanoatiga oid hujjatlar soni (yillar va turlar kesimida)³⁶

³⁶Lex.uz (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi) hujjatlari asosida muallif hisob-kitoblari (R 4.5, 1.2_LSA_v2.R)

2-jadval. Tahlil korpusidan chiqarilgan hujjatlar va chiqarilish sabablari³⁷

Hujjat	Yil	Hajmi, so'z	Chiqarilish sababi
PF-6079, 05.10.2020	2020	152 415	Raqamli iqtisodiyot strategiyasi (boshqa soha)
PQ-300, 11.09.2023	2023	34 836	"O'zbekiston - 2030" strategiyasi ijrosi (umumdavlat)
PF-4947, 07.02.2017	2017	34 286	Umumdavlat Harakatlar strategiyasi
PF-158, 11.09.2023	2023	9 393	Umumdavlat "O'zbekiston - 2030" strategiyasi
283, 14.05.2020	2020	8 907	Tashqi savdo operatsiyalari monitoringi (umumiy)
PF-111, 21.07.2023	2023	7 928	Investitsiya, sanoat va savdo boshqaruvi (umumiy)
PF-84, 08.05.2025	2025	6 848	Kambag'al oilalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash (boshqa soha)
PF-90, 30.05.2025	2025	6 272	"Yashil makon" va o'rmon xo'jaligi (boshqa soha)
PF-223, 20.12.2024	2024	3 789	Hududlarda iqtisodiy o'sish va bandlik (umumiy)
PF-5052, 24.05.2017	2017	3 622	Bandlik siyosati (boshqa soha)
PF-60, 28.01.2022	2022	3 350	Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi (umumdavlat)
PF-67, 18.04.2025	2025	2 999	Savdo va sanoat siyosati (umumiy)
PF-53, 21.01.2022	2022	1 109	To'qimachilik sanoati (boshqa soha)
PQ-4949, 14.01.2021	2021	695	Umumiy eksport salohiyati (tarmoqlararo)
PQ-3010, 26.05.2017	2017	206	Avtomobil mahsulotlari narxlari (boshqa soha)

Izoh: chiqarilgan hujjatlarning umumiy hajmi 276 655 so'z (48,9%); hujjatlarning to'liq ro'yxati A ilovada keltirilgan.

³⁷Lex.uz (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi) hujjatlari asosida muallif hisob-kitoblari (R 4.5, 1.2_LSA_v2.R)

Matnlarni tahlilga tayyorlash quyidagi bosqichlardan iborat bo'ldi: matnlar kichik harflarga o'girildi; o'zbek lotin yozuvidagi apostrof belgisining turli tipografik variantlari olib tashlanib, so'z butunligi saqlandi («xo'jaligi» – «xojaligi»); raqamlar va tinish belgilari chiqarildi. So'ngra axborot qiymatiga ega bo'lmagan so'zlarni chiqarish uchun o'zbek tilidagi huquqiy matnlarga moslashtirilgan 150 dan ortiq birlikdan iborat stop-so'zlar lug'ati qo'llanildi. Lug'atga grammatik yordamchi so'zlar («va», «bilan», «uchun»), normativ hujjatlarning standart buyruq iborolari («tasdiqlansin», «belgilansin»), hujjat rekvizitlariga oid ma'muriy atamalar hamda ilova jadvallarining texnik so'zlari («shundan», «jami», «mas'ul») kiritildi. Hujjat-atama matritsasiga kamida to'rt harfdan iborat va korpusning kamida 10 foiz hujjatida uchraydigan atamalar kiritildi.

Xulosa. Oziq-ovqat sanoatini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarining evolyutsiyasini rasmiy normativ-huquqiy hujjatlarning latent semantik tahlili asosida o'rganish davlat siyosatidagi tarkibiy o'zgarishlarni aniqlashning samarali usullaridan biri hisoblanadi. Bunday yondashuv faqat alohida hujjatlarda belgilangan normalarni tavsiflash bilan cheklanib qolmasdan, turli davrlarda davlat siyosatining qaysi yo'nalishlarga ustuvor ahamiyat berganini tizimli ravishda aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqotning metodologik yondashuvi oziq-ovqat sanoatini tartibga solish siyosatining ma'muriy-nazorat modelidan iqtisodiy rag'batlantirish, institutsional rivojlantirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va bozor mexanizmlarini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan kompleks modelga evolyutsiyasini aniqlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Grimmer J., Stewart B.M. Text as Data: The Promise and Pitfalls of Automatic Content Analysis Methods for Political Texts // Political Analysis. – 2013. – Vol. 21, No. 3. – P. 267–297.
2. Deerwester S., Dumais S.T., Furnas G.W., Landauer T.K., Harshman R. Indexing by Latent Semantic Analysis // Journal of the American Society for Information Science. – 1990. – Vol. 41, No. 6. – P. 391–407.
3. Lex.uz (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi) hujjatlari asosida muallif hisob-kitoblari (R 4.5, 1.2_LSA_v2.R)
4. Lex.uz (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi) hujjatlari asosida muallif hisob-kitoblari (R 4.5, 1.2_LSA_v2.R)
5. Lex.uz (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi) hujjatlari asosida muallif hisob-kitoblari (R 4.5, 1.2_LSA_v2.R)